

„ISTENEK”, „DÉMONOK”, „SZELLEMEK”

ÉRTÉKMENTESSÉG ÉS ÉRTÉKPLURALIZMUS MAX WEBERNÉL

Az ELTE Filozófia Intézete 2019-es évnyitó konferenciájának Max

TAKÓ FERENC

nélküliségre, s mégis töretlenül megőrizze eszményeit és odaadását irántuk.”²

Weber híres, 100 évvel ezelőtt megjelenő előadása, *A tudomány mint hivatás* volt a tárgya. Előadásomat az istenek, démonok és szellemek (legalábbis egy bizonyos szellem) által lakott weberi „elvarázsolt kastélynak” – azaz talán inkább a varázs alól éppen-séggel feloldott „épületnek” – szenteltem. Tettem ezt abban a meggyőződésben, hogy noha Weber szövegei az általa művelt és nagymértékben megreformált szakterületeken – a vallástudományban, a jog- és gazdaságtörténetben, a szociológiában – egyre inkább a „bevezető” ismeretek részeként jelennek meg, a Weber-kutatás tudományának mint hivatásnak továbbra is van tere – s a kor és hely szabta lehetőségekhez mérten aránylag tágas tere – a filozófiai tudományok közegeiben. Ennek különösképpen érvényesnek kell lennie Weber módszertani megfontolásaira, így az értékmentesség kérdésére is, amely a következő vizsgálódásnak is tárgya.

A kiindulópontként szolgáló kérdést Marianne Weber teszi fel férjéről szóló életrajzában, melyben leírja, „[a]mikor egyszer megkérdezték tőle, mi a tudománya értelme a maga számára, így felelt: »Látni akarom, mennyit bírok ki [Ich will sehen, wieviel ich aushalten kann].« – Mire célzott ezzel?»¹ Marianne rögtön értelmezi is a választ, mondván, Weber „talán” arra célzott,

„azt tekinti céljának, hogy a lét *antinómiáit* elviselje, és hogy a végsőig törekedjék az *illúzió-*

1 ■ Marianne Weber: *Max Weber. Ein Lebensbild*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1926. 690. old.

2 ■ Uo. 690. old.

3 ■ Ahogy Weber Eduard Meyer történelemelméletének kritikájában fogalmaz, egy történeti tény tényként való megjelölésében, azaz „magában a »tényben« [...] »teória« rejlik”. (Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Hrsg. v. Marianne Weber. J. C. B. Mohr [Paul Siebeck], Tübingen, 1922. 215–290, 275. old.)

4 ■ Vö. „[H]a egyáltalán valami, akkor az biztosan különösen kézenfekvő kötelessége a hivatásos »gondolkodóknak«, hogy hideg fejjel szembe tudjanak nézni a mindenkori uralkodó eszményekkel – még a legmagasztosabbakkal is –, és őrizzék meg azt a képességüket, hogy szükség esetén »az árral szemben tudjanak úszni.« (A szociológiai és közgazdasági tudományok »értékmentességének« értelme. Ford. Erdélyi Agnes. In: Max Weber: *Tanulmányok*. Osiris, Bp., 1998. 126. old.)

5 ■ Leo Strauss: *Természetjog és történelem*. Ford. Lánosz András. Pallas Stúdió – Attraktor, Bp., 1999. 37. old. – a fordítást módosítottam, T. F.

6 ■ Uo. 37. old. – a fordítást módosítottam, T. F.

Tegyük fel, hogy e sejtés helytálló. Ha ez így van, az azt jelenti, hogy Weber, aki tudománya alapjává tette az „objektivitás” és az „értékmentesség” elveit, folyamatos küzdelmet folytatott önmagával azért, hogy az ember állásfoglaló attitűdje helyett a tudományos objektivitás alapkövetelményének tekintett „(érték)semleges sarkot” válassza, ahonnan minden végtel egyaránt és lehetőleg hasonló megvilágításban látható; ahonnan a „tények mögött rejlő teória”³ mindig észrevehető, és ahol „szükség esetén »az árral szemben [tud] úszni«⁴ sőt olykor talán még néhány fuldoklót is kimenthet (netán: ráébreszthet, hogy éppenséggel fuldoklik).

Mint tudjuk, Weber értelmezői közül nem mindenki értett volna egyet Marianne Weberrel abban, hogy Weber a fentiekre célzott azzal, „tudni akarja, mennyit bír ki”. Leo Strauss például minden bizonnyal azt felelte volna, fogalma sincs, mit is kellett Webernek „kibirnia”. Szerinte ugyanis

„Weber tézise szükségszerűen nihilizmushoz, vagy ahhoz a nézethez vezet, miszerint minden értékválasztást, bármennyire gonosz, aljas vagy örült is, az értelem ítélőszéke elé kell állítani, hogy ugyanolyan legitim legyen, mint bármilyen más értékválasztás.”⁵

Strauss egy igen fontos szöveghelyet említ tézise alátámasztására, amelyen, ahogyan ő fogalmaz,

„[e]nnek a szükségszerűségnek egyértelmű jelét adta Weber, amikor a nyugati civilizáció kilátásairól beszélt. Ő a következő alternatívát látta: vagy szellemi megújulás (»új próféták vagy a régi gondolatok és eszmények teljes reneszánsza«), vagy pedig »gépies megmerevedés« következik be, melyet »az önhietség hullámzó érzete fog elfedni«, azaz minden emberi lehetőség elvész, kivéve »a szellem és elképzelés nélküli szakértőket és a szív nélküli élvhajhászokat«. Amikor Weber ezzel az alternatívával találta magát szembe, akkor úgy érezte, hogy bármelyik lehetőség választása érték- vagy hitválasztás volna, amely azonban túl van az értelem hatósugarán.”⁶

Az emlegetett bekezdés *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* híres záró szakaszában található, ahol Weber, ahogy Marianne fogalmaz, valóban „egy pillantást vet a lepel mögé, amely [az általa leírt] szörnyű fejlődés jövőjét takarja, de nem merészkedik odáig [er vermisst sich nicht], hogy fellebbentse”.⁷ Az ominózus helyen maga Weber úgy fogalmazott, hogy az említett fejtegetés már átvisz „az érték- és hitbéli ítéletek területére, amivel nem lenne kívánatos terhelni e kizárólag történeti jellegű ábrázolást”.⁸ Ez az önmegtartóztatás viszont Strauss szerint „annak beismerésével azonos, hogy »a szellem és elképzelés nélküli szakértők és a szív nélküli élvhajhászok« életmódja ugyanúgy védelmezhető, mint azok az életmódok, amelyeket Ámós vagy Szókratész ajánlott”.⁹

Ezen a ponton jó alkalom nyílna Strauss-szal vitatkozni, kiemelni azokat a különbségeket, amelyeket ő nem vett figyelembe Weber gondolatmenetében, árnyalni mindazt, amit összerosított. Ebben az írásban azonban nem azt kérdezzük, valóban nihilizmushoz és/vagy relativizmushoz vezet-e Weber értékmentessége, hanem két másik, az értékmentesség elvére vonatkozó kérdést fogalmazunk meg. Egyfelől: vajon önmagában értékmentes-e az értékpluralizmus megállapítása; másfelől: értékmentességhez vezet-e az értékpluralizmus tételezése. Innen visszatérve aztán feltehetjük a kérdést, léteznek-e az értékpluralizmusnak típusai annak függvényében, hogy azt pusztán tapasztalati ténynek, ezáltal a tudományt a morál végét jelentő rideg szenvtelenség birodalmának tekintjük (így kezeli ugyanis Strauss Weber megállapítását), vagy pedig kinzó, feloldhatatlan antinómiát lássunk benne, melynek pártatlan szemlélése folyamatos próbatétel (ezt a felfogást tulajdonítja Webernek a felesége).

A kérdések megválaszolásához egy sajátos jelentőségű, Webernél többször is fölbukkanó szöveghelyet használok fel. Ez a hely tulajdonképpen egy Millre vonatkozó utalás, amely szinte szó szerint ugyanúgy jelenik meg az *Értékmentesség* tanulmányban, egy politikai esszében (*Zwischen zwei Gesetzen*) és *A tudomány mint hivatásban*. Az utóbbiban egy sokatmondó betoldással egészül ki:

„a világ különböző értékrendjei örök harcban állnak egymással. Az öreg Millnek – akinek filozófiáját egyébként nem akarom dicsérni – ebben igaza van, amikor egy helyütt azt mondja: ha a tiszta tapasztalatból indulunk ki, politeizmushoz jutunk.”¹⁰

Ahhoz, hogy a Webernek láthatólag fontos utalás mögé lássunk, érdemes hosszabban idézni a hivatkozott szöveget Milltől:¹¹

„A tanulatlan elme számára, s minden elmének a tudomány előtti időkben, a természeti jelenségek egészen heterogén erőkből következnek, melyek mind egymástól függetlenül hatnak; s noha teljesen

természetes mindegyiket egy-egy tudatos akaratnak tulajdonítani, az ember természetesen hajlik arra, hogy annyi ilyen független akaratot feltételezzen, ahányat csak meg tud különböztetni, ha kellőképp fontos és érdekes volt ahhoz, hogy észrevegye és elnevezze. A politeizmusban nincs olyan tendencia, hogy spontán módon monoteizmussá alakuljon át.¹² Igaz, hogy a politeista rendszerekben általában arról az istenségről, amelynek sajátos attribútumai a tisztelet [awe] legnagyobb fokát váltják ki, gyakran vélik, hogy képes a többi istenséget irányítani; [...]. De valójában nem ismernek egyetlen Kormányzót. Rendszerint mindegyik isten uralja a maga sajátos területét, még ha van is egy nála erősebb Isten, aki, ha gyakorolni akarja hatalmát, megghiúsíthatja az alacsonyabb rendű istenség szándékait. Addig nem is lehetett volna igazi hit az egyedüli Teremtőben vagy Kormányzóban, amíg az emberiség a környező, látszólag zavaros jelenségekben el nem kezdett olyan rendszert látni, amelyet egyetlen terv megvalósulásaként szemlélhetett. Ezt a világfelfogást talán megsejthették (bár ritkábban, mint gyakran vélik) kivételes zsenialitású egyének, de csak a tudományos gondolkodás hosszú kiművelését követően terjedhetett el.”¹³

Mill tehát, akinek filozófiáját Weber nem dicséri, arról beszél, hogy a politeizmus az ember tudomány előtti világtapasztalatának korai, spontán, természetes következménye, míg a monoteizmus az emberi észszerűség, vagy helyesebben talán az ember észszerűséget kereső magatartása által létrehozott képződmény, amely a politeizmus útvesztője, az esetlegesség bizonytalansága helyett a tervezettség biztonságát nyújtja. A Weber számára láthatóan fontos szöveghely összekapcsolja a három írást, amelyekben hivatkozik rá, s ezáltal lényeges pontokon világíthatja meg értékpluralizmus és értékmentesség viszonyát.

Az értékpluralizmus megállapítása szempontjából a három közül a legkorábbi szöveg, az *Értékmentesség*

7 ■ Marianne Weber: *Max Weber*, 357. old.
 8 ■ *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ford. Józsa Péter, Lissauer Zoltán, Somlai Péter. Cserépfalvi, Bp., 1995. 225. old.
 9 ■ Strauss: *Természetjog*, 37. old.
 10 ■ Max Weber: *A tudomány mint hivatás*. Ford. Wessely Anna. In: uő: *Tanulmányok*, 127–155, 147. old.
 11 ■ A szöveghely meghatározásához vö. Max Weber: *Wissenschaft als Beruf 1917/1919 / Politik als Beruf 1919*. (Max Weber *Gesamtausgabe* I/17.) Hrg. v. Wolfgang J. Mommsen – Wolfgang Schluchter, in *Zusammenarbeit mit Birgitt Morgenbrod*. Mohr Siebeck, Tübingen, 1992. 44. jegyzet.
 12 ■ A szakasz erős hasonlóságot mutat Adam Smith *History of Astronomy* című esszéjének hasonló leírásával, melyet – noha csak az 1790-es években jelenik meg nyomtatásban – a „láthatatlan kéz” metaforájának időrendben első előfordulásaként tartanak számon. Nagyon köszönöm Madarász Aladár erre vonatkozó észrevételét és útmutatását. (Lásd Adam Smith: *Essays on Philosophical Subjects*. T. Cadell Junior – W. Davies – W. Creech. London–Edinburgh, 1795. 24. old.; vö. Emma Rothschild: *Economic Sentiments*. Harvard University Press, Cambridge–London, 2002. 116. old.)
 13 ■ J. S. Mill: *Essays on Ethics, Religion, and Society (The Collected Works of John Stuart Mill*, vol. 10.). Ed. J. M. Robson,

tanulmány, egy 1913-as, a szociálpolitikai egyesületben tartott előadás átalakított változata,¹⁴ viszont a ma ismert változat csak 1917 novemberében jelent meg a *Logosban*, és csak ebben az átdolgozásban került bele az ominózus Mill-utalás. E megjelenésével egy időben hangzott el *A tudomány mint hivatás* (1919-ben megjelenő szövegének) alapjául szolgáló előadás, benne a fent idézett mondattal.¹⁵ Sőt, noha ez az utalás végül nem került be a *Politika mint hivatás* nyomtatott változatába, szerepel az 1919 januárjában tartott előadás kézíratos vázlatában is:

„Minden vallás kifejlődése!

Évezredek gondolkodása:

teodícea

India

Perzsia

Kálvin – Deuteroészaiás

ókori kereszténység

démonok

J[ohn] St[uart] Mill

Aki ezt nem látja, nem lát

létproblémá[kajt].

[ha] az élet nem nőtt fel

[ha] politikailag nem érett,

hanem gyermek [...]

Ezek szerint tehát a legkorábbi Mill-utalás egy Gertrud Bäumerhez szóló levélnek az 1916 februárjában, a *Die Frau* hasábjain megjelent átirásában szerepel, amely címét Bäumer 1915. októberi írásától – *Zwischen zwei Gesetzen* (Két törvény között) – kölcsönözte.¹⁷ A középpontban két törvény – az isteni törvény és a haza (védelmének) e világi törvénye – összeütközése áll. Bäumer megfogalmazásában:

„Emberiség, ész, igazság, testvériesség, haladás, béke, kulturális csere, »a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb jóléte«, ez és még sok más az egyik világ istenei.

University of Toronto Press – Routledge Kegan Paul. Toronto–London, 1969. 431–432. old. <https://oll.libertyfund.org/titles/241>.

14 ■ *Gutachten zur Werturteilsdiskussion im Ausschuss des Vereins für Sozialpolitik* címmel. Teljes terjedelmében közli Eduard Baumgarten: *Max Weber. Werk und Person*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1964. 102–139. old.

15 ■ Lásd Weber: *Wissenschaft*, 130. old.

16 ■ *Uo.* 151. old. A szakasz – a Mill-utalás nélkül – igen pontosan megtalálható a tanulmány publikált változatában. Lásd Max Weber: *A politika mint hivatás*. Ford. Wessely Anna. In: *Uo: Tanulmányok*, 156–209, 202–203. old.

17 ■ Lásd Gertrud Bäumer: *Zwischen zwei Gesetzen*. *Die Frau*, 23. (1915/1916), Oktober 1915, 37–42. old.

18 ■ *Uo.* 40. old.

19 ■ Gesine Nordbeck: *Zwischen zwei Gesetzen?* *Die Frau*, 23. (1915/1916), Januar 1916, 216–221, 221. old.

20 ■ *A Die Frau* 1915. augusztusi számának nyitó írása volt *Bilder* címmel. Vö. Bärbel Meurer: *Marianne Weber. Leben und Werk*. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010. 441–442. old.

21 ■ Gesine Nordbeck ezt a mondatot kiemeli az idézetben. Nordbeck: *Zwischen*, 218. old.

22 ■ Marianne Weber: *Bilder*, 647–648. old.

23 ■ Nordbeck: *Zwischen*, 218. old.

Nemzet, haza, hősiesség, szeretet, áldozat, becsület, erő és szabadság világlanak a többi [isten] felől az utunkra. Létezik egyáltalán egység, melyben e kettő egymás mellett állhat? Léteznek utak, melyeken anélkül követhetjük az egyiket, hogy a másikat megtagadjuk? Nem válnak az egyik oldal [istenei] szükségképp a másik tagadóivá?¹⁸

Bäumer írására a svájci Gesine Nordbeck válaszolt, ehhez a szöveghez kapcsolódott közvetlenül Weber levele. Míg Bäumer a két törvény közti feloldhatatlan ellentmondást hangsúlyozva a nemzet védelmének elsőbbsége mellett tört lándzsát, Nordbeck szemére vetette, hogy egy szintre helyezte a béke keresztény követelményét és a haza érdeke által diktált kötelességet, holott a keresztényi, *belső* kötelem világosan előbbrevaló, mint a haza védelmének *külső* kötelessége, s a „háborúk történelmi szükségszerűsége a kereszténység győzelmén múlik”.¹⁹ Nem érdektelen körülmény, hogy Nordbeck írása nemcsak Bäumer, hanem Marianne Weber egy korábbi, ugyanebben a lapban névtelenül leközölt szövegének kritikája is.²⁰ Nordbeck hosszabban idéz egy szakaszt Marianne Webertől, amely a minden borzalma ellenére is folytatott háború tétjéről szól. Ebből itt azt a gondolatot idézem, amely számunkra Max Weber álláspontja szempontjából is jelentős:

„Azt mondjuk, a nagyság, a becsület, az egész szabadsága követeli meg mindezt. – De az élet legfőbb javai – a meghatott érzület, szeretet és jóság [*Gutsein*], megismerés, látás és formálás – nem függetlenek attól, hogy elnyerjük-e az egésznek az értékét. Nem tudunk mindannyian méltósággal és boldogan élni [az egész] véráztatta dicsősége nélkül? Tudunk, csakhogy nem akarunk!²¹ Az egész nagyszerűségét, ami nem valami megfogható, messze magasabba emeljük minden egyesnél, mert annak színe előtt akarunk jámborok lenni. [...] Minden múltunk és minden jövőnk az egészben nyújt kezet egymásnak. – Egy egész nép csak a végtelen, megragadhatatlan bőség és hatalom iránt lehet áhitattal. – A szülőföld becsület nélkül azonban olyan volna, mint a trónfosztott istenkép, amelynek már nincs semmi megszentelő ereje.”²²

Nordbeck felteszi a kérdést, mi különböztetné meg „a végtelen, megragadhatatlan bőséget és hatalmat” birtokló országot a „kis országokétól”.

„Egy kis állam polgára ezek szerint rosszabb, mert anyaföldje kisebb? Egy dának, svédnek, hollandnak vagy svájcinak nem lehet ugyanolyan kedves a maga szülőföldje, mint a legnagyobb és leghatalmasabb világbirodalom polgárainak az övék? [...] Ideáljuk nem a nagyság és a hatalom, ha úgyis és emberáldozat volt az áruk. – És mégis a háború örvényébe vettetnek, és tevékenyen részt kell venniük benne, nem azért, mert *belső* készítés hajtja őket, hanem *külső* kényszer miatt.”²³

Bäumer, Marianne Weber és Nordbeck írásai nem pusztán Weber reakciójának kontextusát jelzik, hanem éreztetik a háború Németországának és Európájának hangulatát is, amelyben egyes értékek *mint* istenségek feszültek egymásnak, és amely értékek némelyike a szó szoros értelmében egy istenséghez – a kereszténység istenéhez – kapcsolódott.

Max Weber Bäumerhez kapcsolódó írása hat rövid bekezdésből állt. Bevezetésképp leszögezi, a vita központi gondolatmenetét, pontosabban Bäumer fejtegetéseit ki kell egészíteni a *történelmi felelősség* gondolatával. Majd kijelenti, hogy ebben a tekintetben más-más a feladatuk a „kis” népeknek és a „nagyobb” – az idézőjeleket Weber használja –, „hatalmi államként szerveződő” népeknek. Ez nem jelenti, hogy a „kis” népek kevésbé volnának „értékesekek”, „fontosak”: a hangsúly, mondja Weber, a *kötelességen* van. A következő bekezdésből kiderül, hogyan értelmezi mindezt az aktuális történelmi helyzetben.

„A következő generációk, különösképp saját utódaink nem a dánokat, a svájciakat, a hollandokat vagy a norvégokat fogják felelősnek tartani, ha a világhatalom – ami végső soron a jövő kultúrájának milyensége fölötti rendelkezést jelenti – harc nélkül megoszlik egyfelől az orosz hivatalnokok rendszabályai, másfelől az angolszász »society« konvenciói között, esetleg egy kevés latin »raison«-nal keveredve. *Hanem minket. Méghozzá joggal.* Minthogy hatalmi állam [*Machtstaat*] vagyunk, és az említett »kis« népekkel szemben módunkban áll, hogy e történelmi kérdésben saját súlyunkat a mérleg serpenyőjébe dobjuk, nem rájuk, hanem ránk hárul az az átkozott kötelesség és adósság a történelemmel, vagyis az utókorral szemben, hogy szembeszegüljünk az árral, mellyel e két hatalom a világot elárasztja.”²⁴

Ezután Weber egy rövid bekezdésben leszögezi, hogy a vallási parancsot e kötelességgel szembehelező pacifizmus kétségkívül jóindulatú ugyan, de a „svájciak antimilitarista »semlegessége« és a hatalmi állam elutasítása alkalmanként [...] nagyrészt egészen farizeus [jellegű] értetlenség egy egyszer már hatalmi államként szerveződő nép történelmi kötelességének tragikumával szemben”.²⁵ Az ötödik, utolsó előtti gondolatban így folytatja:

„Az evangéliumokat azonban ezekből a fejtegetésekből ki kell hagyni – *vagy pedig: komolyan* venni. Itt pedig csak Tolsztoj következtetése marad, azon kívül semmi. Aki csak egy garas jövedelmet kap, amelyet – közvetve vagy közvetlenül – mások fizetnek meg, [...] az létezését annak a létért folyó szeretet nélküli és könyörtelen gazdasági harcnak a forgataga táplálja, amelyet a polgári frazeológia »békés kultúrharcként« jelöl: ez ember és ember harcának egy másik formája, melyben nem mil-

liók, hanem százmilliók sorvadnak, süllyednek el testben és lélekben évről évre, vagy mégiscsak folytatódik létük, melytől valamely felismerhető »értelem« valójában végtelenül nagyobb mértékben idegen, mint mindenki kiállításától a becsületért, vagyis egyszerűen a saját népük sors szabta történelmi kötelességeiért (beleértve a nőket is, mert ők is »folytatják« a háborút, ha teszik a kötelességüket).”²⁶

Ami mármost az evangéliumokat illeti, azok nemcsak a háborút utasítják el, hanem

„a társadalmi világ minden egyes törvényszerűségét, amennyiben az szándéka szerint *az e világi »kultúra« világa*, vagyis a »teremtmény« szépségének, méltóságának, becsületének és nagyszerűségének a világa. Aki nem vonja le a konzekvenciákat – és ezt Tolsztoj is csak akkor tette meg, amikor a halálba indult –, annak tudnia kell, hogy kötik az e világi törvényszerűségek, amelyek beláthatatlan időre magukba foglalják a hatalmi háború lehetőségét és elkerülhetetlenségét, és hogy mindenkor csakis e törvényszerűségeken *belül* felelhet meg »napjaink követelményének«. Ez a követelmény azonban másképp hangzott és hangzik a német-

24 ■ Max Weber: *Zwischen zwei Gesetzen*. In: uő: *Zur Politik im Weltkrieg. Schriften und Reden 1914–1918*. Hrsg. v. Wolfgang J. Mommsen, in Zus.-Arb. m. Gangolf Hübinger. MWG I/15., 1984, 95–98. 95–96. old.

25 ■ *Uo.* 97. old.

26 ■ *Uo.* 98. old.

27 ■ *Uo.*

28 ■ *Uo.* A *Két törvény között* sajnálatosan ritkán vizsgált gondolatmenetében, írja Honigsheim az itt idézettekre utalva, Weber „azt mondja, Tolsztoj csak élete utolsó rövid szakaszában valósította meg ideálját, amikor valóban elhagyta birtokát és családját, és vándorló koldusként élt. Csak az az ember, aki úgy él, mint utolsó heteiben Tolsztoj, az idézheti meg a Hegyi beszédet, és hirdetheti a pacifizmus és a fegyverek leszerelésének értékeit [*merits*]. Közbevéghatna valaki, azt mondván, hogy mindez a háború alatt iródott és a korabeli helyzet által magyarázható. Hangsúlyoznom kell ugyanakkor, hogy Weber a háború előtt azt mondta nekem, egy nap majd állást kell foglalnia Tolsztojjal kapcsolatban.” (Paul Honigsheim: *The Unknown Max Weber*. Ed. Alan Sica. Transaction Publishers, New Brunswick – London, 2003. 207. old.) Az értékválasztás elkerülhetetlenségének kérdése valóban jóval a háború előtt Tolsztoj alakjában testesült meg Weber számára. Jól tükrözi ezt a *Két törvény között*nél tíz évvel korábbi, *A polgári demokrácia helyzetéről Oroszországban* című szöveg, melyben Tolsztoj hasonló, szimbolikus szerepben jelenik meg. Schluchter a „pánmoralizmus” és a „sikerorientált etika” weberi szembenállását vizsgálja e szöveg kapcsán. A pánmoralizmus etikája esetében, írja *uo.*, semmi más nem létezik, mint az etikai parancs. Ha valaki elutasítja a „*feltétel nélküli és egyértelmű* etikai parancsot, [...], például azért, mert az etikai által megkövetelt, a világ rendjére tekintettel nem lévő (*Akoszizmus*) szeretet és jószág összeegyeztethetetlen az erőszak alkalmazásával, akkor az egyetlen alternatíva az önmegtagadás. Ez az alternatíva a politikai cselekvésről való lemondást jelenti, Tolsztoj kései éveiben ennek esetét példázza.” (Wolfgang Schluchter: *Paradoxes of Modernity. Culture and Conduct in the Theory of Max Weber*. Stanford University Press, Stanford, 1996. 56. old.)

29 ■ Weber: *A tudomány*, 147–148. old.

30 ■ Max Weber: *A társadalomtudományos és társadalompolitikai megismerés „objektivitása”*. Ford. Wessely Anna. In: uő: *Tanulmányok*, 7–69. 29. old.

országi németek és a svájci németek számára. Ez így is marad. Mert minden, ami a hatalmi állam javaiból részesül, belebonyolódik a »hatalom dolgaiba« [Macht-Pragma], amelyek urálnak minden politikatörténetet.²⁷

Ezt a kijelentést követi az ominózus Mill-utalás az utolsó bekezdésben:

„Az öreg józan empirista John Stuart Mill mondta: tisztán a tapasztalat talaján az ember nem az egy istenhez jutna – nekem úgy tűnik, a legkevésbé sem a jóság istenéhez [Gott der Güte] –, hanem a politeizmushoz. Valójában: aki (keresztény értelemben) a »világban« áll, semmi mást nem tapasztalhat önmagán, mint a harcot megannyi érték között, melyek közül mindegyik résztvevőnek a maga számára kötelemként jelenik meg valamelyik. Választania kell, melyik istent, vagy hogy közülük mikor ezt és mikor azt az istent akarja és kell szolgálnia. Mindig harcban áll azonban a világ többi istene közül eggyel vagy többel, és mindig távol van a kereszténység istenétől – legalábbis attól, akiről a Hegyi beszéd ad hírt.”²⁸

Ez a rövid, tudományosnak semmiképpen nem nevezhető levél *tudományelméleti, módszertani, elvi* értelemben természetesen semmiképpen sem állítható egy sorba Weber meghatározó tudományelméleti írásaival. Amiért mégis ilyen részletesen idéztem, az éppen ez, s hogy a Mill-utalás mint kapocs segítségével rámutassak, mire gondol Weber, amikor az értékpluralizmus metaforájaként „politeizmusról” beszél, és mit jelent, amikor az életünk fonalát kezükben tartó „démont” említi. A *Két törvény között* ugyanis talán minden más szövegnél világosabban mutatja be – s egyben Weber történelemértelmezésén és a német kultúrához való kötődésén példázza is –, hogy az értékek pluralizmusának felismerése nem más, mint a világban egymásnak feszülő erők közötti ellentét kibékíthetetlenségének felismerése. Megmutatja, hogy – miként Mill mondta – a monoteizmus és ugyanígy egyes adott értékek választása nem más, mint az ember rendkereső-rendteremtő tevékenységének eredménye, szemben a tapasztalatból eredő, *feloldhatatlan* ellentéttel a régi istenek, azaz: a különböző értékek között.

A *Két törvény között* alapján egyértelmű válasz adható a kérdésre, amely (például Strauss szerint) nem válaszolható meg (kielégítően) a *Tudomány mint hivatás* vagy az *Értékmentesség* tanulmány tükrében. Ebből a szövegből, s éppen *nem* tudományos jellege miatt, jól látható, hogy az értékmentesség leszögezése önmagában – függetlenül attól, hogy az adott szövegben explicit módon szó van-e e felismerés lehetséges következményeiről – a legkevésbé sem értékmentes megállapítás. Természetesen nem arról van szó, hogy az értékek pluralizmusának megállapítása állásfoglalást jelentene az egymással szembehelyezett értékek

valamelyike mellett. Az értékpluralizmus felismerése *mint* felismerés abban az értelemben képvisel értéket, hogy szemben áll az értékek konfliktusában való hányódással, szemben egy adott, nem tudatosan választott értékeszme reflektálatlan követésével, szemben azzal az állapottal, amely a kutató esetében – Weber számos helyen hangoztatott álláspontja szerint – téves értelmezéshez vezet. Aki nem látja be, hogy az értékek örök konfliktusban állnak, az vakon követ. Ahogy a *Tudomány mint hivatás* híres soraiban olvassuk – közvetlenül a Mill-utalás után –, a különböző értékrendszerek közül

„[a]z egyén számára saját végső állásfoglalásától függően az egyik az ördög, a másik az Isten, és magának kell eldöntenie, hogy neki melyik az Isten és melyik az ördög. És így van ez véges-végig az élet minden rendjében. A módszeresen etikus életvitelnek az a nagyszerű racionalizmusa, amit minden vallási prófécia létrehív, megfosztotta trónjától az istenek sokaságát az »Egyért, akire szükség van«. [...] Ma viszont a »mindennapok« vallásaiak. A régiék megannyi istene, varázsától immár megfosztottan, személytelen hatalmak alakját ölti, feljön sírjából, hatalomra tör életünk felett és újrakezdí örök harcát egymással. Ám éppen ez esik oly neheze a modern embernek, és leginkább a fiatal nemzedéknek: hogy ilyen *mindennapokkal* birkózzék meg. Az »élmény« utáni egész hajsza ebből a gyengeségből ered. Mert igenis gyengeség, hogy nem tudunk egyenesen a kor komoly arcába nézni.”²⁹

Aki ezt nem ismeri fel, csak azért tűnik magabiztosnak, mert nem ismeri az alternatívákat, olyan, mint aki azért tudja pontosan, hová tart, mert alagútban menetel. Az értékpluralizmus tételezése ennek megfelelően – visszatérve második kérdésünkhöz – nem „vezet” értékmentességhez abban az értelemben, hogy az ember általa „mentessé” (*frei*) válna az értékektől. Aki ilyenné válna, az *valóban* igazi nihilista lenne. Az értékpluralizmus belátása azt a felismerést eredményezi, hogy több érték létezik, és annak segít tudatára ébrednünk, hogy *létezik* a démon, aki/ amely életünk fonalát kezében tartja. „Egy empirikus tudomány arra senkit nem taníthat meg, hogy mit *kell tennie*, hanem csak arra, hogy mit *tehet*, és hogy adott esetben mit *akar*.”³⁰ Az értékmentes tudomány nem a „helyes” ítéletre tesz képessé, hanem az ítélet kontextusának megértésére és a lehetséges következmények mérlegelésére.

Nem a Mill-utalás ugyanis az egyetlen gondolat, amely közös a *Két törvény között* és *A tudomány mint hivatás* szövegében – megjelenik két másik, igen beszédes párhuzam is. Az egyik Tolsztoj figurája, aki Weber számos írásában felbukkan, ahogyan az 1916-os esszében is, de Weberre oly nagy hatást gyakorló, kegyetlen üzenete tekintetében talán csak *A tudomány mint hivatás* szövegében bontakozik ki

teljes valójában. Weber itt Tolsztojjal teszi fel a kérdést,

„[m]i a tudománynak mint hivatásnak az értelme ilyen belső előfeltételek esetén, amikor már szertefoszlott valamennyi korábbi illúzió – »út az igaz léthez«, »út az igaz művészethez«, »út az igaz természethez«, »út az igaz Istenhez«, »út az igaz boldogsághoz?»³¹

– és ugyanazzal a könyörtelenséggel, amelyet Tolsztoj a *Két törvény között* soraiban szimbolizál, ő adja meg itt is

„a legegyszerűbb választ [...] ezekkel a szavakkal: »Értelmetlen, mert nem ad választ a számunkra egyedül fontos kérdésre: 'Mit tegyünk? Hogyan éljünk?'«³²

Éppen ez a könyörtelenség, az értékek közötti eldönthetetlen konfliktus végletessége ugyanakkor az, amivel Weber tudománya *mint hivatás* dacol. „A kérdés” ugyanis, folytatja, „csak az, milyen értelemben »nincs« erre válasza [a tudománynak], és hogy nem nyújthat-e talán mégis valamit annak, aki helyesen kérdez”.³³ A mi kérdésünk persze az kell, hogy legyen, mit jelent *ez* a kérdés. Milyen „értelemben »nincs»” válasza a tudománynak a létre vonatkozó kérdésre? Olyan értelemben, felelhetjük Weberrel, amilyen értelemben nem is *szabad* lennie. A prófécia értelmében. Ugyanaz a Weber, aki – ugyancsak Tolsztojra utalva – felhívhatta a figyelmet a haza védelmének „történelmi kötelességére” a *Die Frau* lapjain, rámutatva ezáltal a végső értékek közötti választás elkerülhetetlenségére, *nem* hívhatja fel a figyelmet semmiféle történelmi kötelességre a katedrán, amikor a tudományról mint hivatásról tart *tudományos* előadást hallgatók számára. Ugyanakkor az értékek közötti választás elkerülhetetlenségét ez a szöveg semmivel sem tagadja kevésbé, mint a másfél évvel korábbi. Itt érkezünk el a két írás közötti harmadik közös mozzanathoz – a harmadikhoz Mill és Tolsztoj mellett. „Aki nem vonja le a konzekvenciákat – olvassuk az 1916-os esszében –, annak tudnia kell, hogy az e világi törvényszerűségekhez van kötve, [...] és hogy mindenkor »napjaink követelményének« csakis e törvényszerűségekben *belül* felelhet meg.”³⁴ „[C]sak vágyakozni és várakozni nem elegendő” – olvassuk az előadásban –

„másképp kell tennünk: munkához látni s megfelelni »napjaink követelményének« – emberileg és szakmailag egyaránt. Ez viszont világos és egyszerű, ha mindenki megtalálja és szolgálja azt a démont, amelyik az ő életének fonálát kezében tartja.”³⁵

„Napjaink követelménye” – írja Weber, s ez természetesen éppúgy vonatkozik az ember mindenko-

ri, mint a háború egyre baljósabb végéhez közeledő németiség „napjainak követelményére”.³⁶ Így van ez mind a *Két törvény között* esetében, mind pedig, igaz, csak a háttérben, s igaz, csak *A protestáns etikához* hasonlóan fel nem lebbedő „fátyol” mögött, *A tudomány mint hivatás*ban is. Érezzük bár ezt a kapcsolatot szorosnak vagy épp csak közvetettnek, Weber sem itt, sem korábbi írásaiban nem szólít fel senkit arra, hogy az életét értékmentesen élje. Ellenkezőleg. Mint Dieter Henrich rámutat, az értékpluralizmusról szóló tanítás

„éppenséggel az ellenkezője egy pusztán relativizmusnak vagy »értékagnoszticizmusnak«. Legyenek bár ezek az ütközések és paradoxiak akár a morál kazuisztikus kérdései, akár kulturális értékek értelmi [*sinnhaft*] ellentmondásai, esetleg kulturális követelmények és morális imperatívuszok átfedésének problémái, az ember csakis azért kerülhet egyáltalán paradox helyzetbe, mert eszes lény, akit köt a személyiség imperatívusza. Igen, *a morál kifejezett parancsa, hogy szembenézzen a paradoxával.*”³⁷

Weber, mint azt a *Két törvény között* jól tükrözi, nagyon is egyértelműen állást foglalt bizonyos értékeszmék mellett, melyek szolgálatát „a történelem előtti felelősségeként” írta le. Tudományos írásaiban azt hangsúlyozta, hogy ezen értékeszméket az embernek világosan meg kell ismernie, hogy ne készen kapott isteneket szolgáljon, hanem megismert és megértett isteneket. A weberi valóság tudomány eszerint, és Strauss értelmezésével szemben, nem ahhoz segít hozzá, hogy ne válasszuk valamelyiket az örök harcban álló istenek közül, és nem is ahhoz, hogy válogatás nélkül választani törekedjünk, bármelyiket is, csak valamelyiket – hanem ahhoz, hogy *tudjuk*, választunk, és hogy *tudjuk, milyen* istent választunk. A magunk „démonát szolgálni” nem egy *bizonyos* érték választását jelent, hanem a szembenézést a választással. A démon, amely az ember életének fonálát kezében tartja, nem választható, csak felismerhető³⁸ – de nem is lehet „jó” vagy „gonosz”. A démon szolgálata tudatosságot, észszerűséget jelent, belátást és szembenézést. „Jó” vagy „gonosz” csak a választás *eredménye* lehet – aki pedig felelőssége teljes tudatában az utóbbit választja, azon semmiféle tudomány nem segít, mondjon neki bármit az értékekről.

Léteznek-e tehát, tehetjük fel végül a kérdést, az értékpluralizmusnak típusai? Úgy tűnik, kettő biztosan. Az első, amelyről Mill beszél, és amely a tiszta, eredeti tapasztalatból következik. Az, amelyik az embert kétségbe ejti, és amelynek felszámolására bizonyos értékeszméket mások fölé emel, hogy a világ zűrzavarában rendet teremtsen. Ez a folyamat, történelmi léptékekkel mérve, egy adott társadalmi értékrendszer kialakulása. Racionalizáció, a szó számos, Weber által leírt értelmében. Ez a tevékenység, amely önmagában az ész tevékenysége, mindaddig „sike-

res”, amíg eredeti célja szerint megnyugvást jelent, amíg az értékek mint *mértékek* szolgálnak a társadalom működéséhez – erről a pontról pedig egyenes út vezetne Mill filozófiájához, amelyet azonban Weber „egyébként nem kíván[t] dicsérni”. Ez az eredeti, a nyers tapasztaláson nyugvó állapot az, amelyhez *ha* valaki visszatérne, az valóban relativizmushoz vagy nihilizmushoz vezethetne. Weber azonban egész életművével egy másik állapotot igyekezett a maga árnyalataiban megragadni. Azt az állapotot, amelyben az emberek *már* nem mernek „a kor komoly arcába nézni”, nem szembesülnek az értékek pluralizmusával. Ezt az állapotot írja le – *nem* a „kapitalizmus szelleme” terminus önmagában, hanem – az az elborzasztó jövőkép, amelyet *A protestáns etika* sokat idézett szöveghelyén Weber „a sors acélkemény épületeként”³⁹ írt le, és amely a „kapitalizmus szelleme” (túl)hatalmának *egyik* lehetséges következménye. Az értékpluralizmus felismerésének második, mesterseges típusa, melyet (többek között) a tudománynak lehetősége és (legalábbis Weber számára) *kötelessége* is képviselni, ezen állapot elkerüléséhez is hozzásegíthet – ha így használjuk fel. Ez a második, mesterseges értékpluralizmus küzdelemmel jár. Nem azt igényli a kutatótól, hogy elfeledje a maga által vallott értékeket, azt azonban feltétlenül, hogy kívülről, személyes pozíciójából kilépve szemlélje őket, minden lehetséges (üdvözítő vagy végzetes) következményükkel együtt. Ez igényli azt az önfegyelmet, amelyre Weber a tudományt felszólítja. Ez az, amiből kiderül, „mennyit bírunk ki”.⁴⁰ □

31 ■ Weber: A tudomány, 142. old.

32 ■ *Uo.* A szakasz vizsgálatához hasonló megközelítésben lásd Sung Ho Kim: *Max Weber's Politics of Civil Society*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 100. skk. old.

33 ■ Weber: A tudomány, 142. old.

34 ■ Weber: *Zwischen*, 98. old.

35 ■ Weber: A tudomány, 155. old.

36 ■ A szókapcsolat goethei vonatkozásához és szerepéhez lásd Wessely Anna: Weber démona. *Szociológiai Szemle*, 2011. 2. szám, 8–17, 10. old.

37 ■ Dieter Henrich: *Die Einheit der Wissenschaftslehre Max Webers*. J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1952. 120. old.

38 ■ Nagyon köszönöm Wessely Anna ide kapcsolódó pontosító észrevételeit.

39 ■ Weber: *A protestáns*, 224. old.

40 ■ Noha a jelen gondolatmenetben nem tértem ki Weber személyes állásfoglalására a háború kapcsán, világos, hogy Weber a *Két törvény közöttben* mint nem tudományos esszében teljességgel egyértelműen állást foglal bizonyos értékeszmék mellett. Ezen állásfoglalásról – és itt éppen erről van szó – *magánemberként* mind e sorok szerzőjének, mind olvasójának lehet, és kell is, hogy legyen *valamilyen* véleménye. Weber útmutatása szerint a tudományos elemzés azonban csak arra világíthat rá, milyen körülményeket, okokat és következményeket vehetünk figyelembe e véleményünk kialakításakor. Hogy azután saját állásfoglalásunkat pozitív vagy negatív értelemben alakítjuk-e bármilyen mértékben is azon hatás alapján, amelyet Weber gondolatai belőlünk kiváltak, az már csakis a *mi* döntésünkön múlik.

MINDENNAPI SZEGÉNYSÉG

Káli Anita

„A nyers életből szállott fel, mint mocsárból a kénese gőz”
A társadalomtudományok és a 20. századi szociografikus próza kapcsolata

Kovács Janka

Szegénység, betegség, örület. Elmebetegség ellátása az irgalmas rend magyarországi kórházaiban (1740–1830)

Bálint Angelika

Sztrájk a lakhatásért. A 20. század eleji fővárosi lakáskriszis kezelésének kérdései a Hétház példáján

Csiki Tamás

A szegénységtől az éhínségig.
Az agrárproletariátus az I. világháború idején

Buzgó Gábor

Az életút végén: idősek sorsa a Bihar vármegyei Nagylétán az 1930-as években

Tátrai Viktor

Nyomor és nyilvánosság

A Korall szerkesztőségének elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségnek,
és valamennyi idej számunkat postázzuk Önnek.
Az éves előfizetés ára 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.